

המוסר הספרותי

חיים על תדר ספרותי הם לא חיים שרואים בכל המציאות
סיפור אחד גדול, אלא רואים דווקא את ההפרטה: את העובדה
שכל אדם הוא סיפור, וכל פעולה שלו היא סיפור.

המפגש הראשון שלי עם ארוטיקה היה ב"גיא אוני", או אולי ב"ג'ין אייר". אני זוכרת את עצמי, איפה שהוא בשלב חטיבת הביניים או האולפנה, קוראת אותם שלושה משפטים מרומזים שמובילים למשהו לא כתוב, ומרגישה לראשונה מהי תשוקה. על מלחמת האזרחים האמריקאית למדתי מ"חלף עם הרוח", ולזמן מסוים תמכתי בשקט בדרומיים ובמוסד העבדות. אולי זה עבר כשלמדתי על גזענות ותפירת תיקים מ"אל תיגע בזמיר", מי יודע. כשקראתי את "מרד הנפילים" הפכתי לתקופה ארוכה לליברטריאנית קיצונית, אבל בסוף הצליחו להוציא אותי משם (כמעט).

כשסירוס בלק נעלם מאחורי הפרגוד, כשנמצ'ק ("הנערים מרחוב פאל") נפטר מדלקת ריאות, וכשלין ("קירה-קירה") נפטרה גם היא, ישבתי על הפינה הקבועה בספה והסתרתי דמעות מאחורי הכריכה, מתחילה ללמוד על אובדן. האהבה הראשונה שלי גרמה לי להתחיל לכתוב שירה, בתקווה שהוא יקרא אותה וישתכנע שלא היה צריך להתרחק; והזוגיות הראשונה שלי הייתה, במובן מסוים, ניסיון להחיות לסיבוב נוסף את יאיר ומרים מ"שתהיי לי הסכין" (הוא מעולם לא סיים לקרוא את העותק שנתתי לו, וכשנפרדנו החזיר לי אותו עם הקדשה בעיפרון).

ספרות היא המורה הכי טובה שהיתה לי, מורה שסיפרה לי הכול על העולם, בלי לחשוש מאיך שזה ישפיע עליי. היא סיפרה לי על הורים וילדים, על אחים ואחיות, וגם על זרות וריחוק. היא לימדה אותי על תחושות של החמצה, אכזבה, בלבול, געגוע וזעם, אבל גם על רכות, חמלה, ויתור וחרטה. אני לא חושבת שהפכתי בזכותה לאישה טובה יותר או לאישה רעה יותר, אבל הפכתי לחומלת.

במהלך מעט השנים מאז ניתנה לי זכות הצבעה, אני מוצאת את עצמי חסרת כיוון

פוליטי – אני ימנית אבל שמאלנית, ליברלית, שמרנית, ליברטריאנית וסוציאליסטית. וזה, בין השאר, באשמת הספרות. כי הספרות לימדה אותי להקשיב, לימדה אותי לשמוע את הסיפור מכל הצדדים שלו – ללמוד שלכל אדם יש סיפור, ושם הוא יספר אותו טוב מספיק אני אוכל להתחבר אליו. אני יכולה להזדהות עם נבלים בקלות, לעולם לא אתמוך בגזר דין מוות, ואפילו לפושע הנורא ביותר אני לא מסוגלת לאחל שיינמק בכלא. ההסתכלות המבולבלת הזו על העולם נובעת מכך שספרות היא תדר אחר במציאות שלנו. תדר שבמובן מסוים רק אותו אני באמת מסוגלת לשמוע. אחד הרגעים המשמעותיים שחוויתי בלימוד פילוסופיה היה הרגע שבו הבנתי שלא משנה עד כמה פילוסוף יכול לשכנע אותי באותות ובמופתים שדעתו נכונה, הוא לא יכול לגרום לי לאמץ אותה. כי מה שאני צריכה, יחד עם כל אלה שמדברים בתדר הספרותי, הוא סיפור. אני לא מדברת על נרטיב במובן הפשוט שלו, אמון עמוק מדי בנרטיב מסוים יוצר עיוורון. חיים על תדר ספרותי הם לא חיים שרואים בכל המציאות סיפור אחד גדול, אלא רואים דווקא את ההפרטה: את העובדה שכל אדם הוא סיפור, וכל פעולה שלו היא סיפור, ושכקוראים עלינו להניח לרגע בצד את עצמנו, ולקרוא את הסיפור.

אנחנו, אנשי התדר הספרותי, לא נקים מדינה, לא נשלוט בצבא ולא נפקח על הכלכלה. כל אלה זקוקים לעיוורון, ליכולת לשלוח אדם לכלא, ליכולת לחשב זכויות כלכליות בצורה אובייקטיבית, ולפעמים אפילו לפתוח במבצעים צבאיים תוך חישוב של מספר המתים המשוער מכל צד. המציאות המערבית היא מציאות שדוגלת באובייקטיביות, ב"מסך בערות", במספרי תעודת זהות וכרטיסי אשראי. הספרות קוראת לנו לתנועה הפוכה, לידיעה, כמה שיותר, ובלי הייררכיה: סיפור על שתי ילדות קטנות ומומצאות בנאפולי מלמד אותנו לא פחות מביוגרפיה על היטלר.

במאמרו "איך הרגו את לימוד הספרות, ולמה הוא חיוני לנפש", מכנה גארי סול מורסון את לימודי ספרות המופת "התנסות ממשית באמפתיה", וכותב כך: "בקוראנו רומן מופת קורה לנו דבר מיוחד במינו: מתוך ההזדהות עם דמות, אנו לומדים מבפנים איך זה להיות משהו אחר. הפרואיקונים הריאליסטיים הגדולים, מג'ין אוסטן והלאה, פיתחו טכניקה המאפשרת לקוראים לצותת לעצם תהליך החשיבה וההרגשה של הדמות בעת התרחשותו. הקוראים צופים בגיבורות בתהליך הבלתי־נגמר של ההצדקה העצמית, ההונאה העצמית, ההתחבטות העצמית. הדבר אינו אפשרי בחיים האמיתיים. אנחנו רואים את הזולת רק מבחוץ, ואילו את המתרחש בתוכו פנימה אנחנו יכולים רק לנסות להסיק מהתנהגותו ומדבריו. והנה, לאורך מאות עמודים, אנחנו חיים בקרבה של אנה קרנינה, יכולים להרגיש איך זה להיות היא. וכך גם באשר ליתר האנשים שהיא באה איתם במגע. בשעת ויכוח אנו חווים מבפנים איך כל צד תופס את המתרחש ומה הוא חושב. כך מתברר לנו איך קורות אי־הבנות ואיך מתחוללים עלבונות בשוגג. זוהי חוכמה ספרותית ששום דיסציפלינה אחרת אינה מיטיבה כל כך ללמדנו."

והוא מסביר: "יש הבדל גדול בין הבנה שמישהו אחר הושפל או נפגע, לבין הידיעה המתמשכת איך אדם זה מרגיש בכל רגע נתון. משתנסנו בהרגשת הרגע־אחר־רגע הזו בקריאת הספר הבדיוני, אנו יכולים להבין טוב יותר איך חווים אותה אנשים בחיים האמיתיים" (מאנגלית: צור ארליך).

הפעם הראשונה שבה מצאתי את עצמי מזדהה באופן עמוק עם תפיסה פוליטית כלשהי, הייתה כששמעתי אותה מפיו של סופר. לא רק כי הוא ידע לתווך אותה בצורה יפה יותר, אלא כי הרגשתי שהוא מדבר את השפה שלי – שהוא מסתכל על המציאות המורכבת שלנו בעיניים מלאות חמלה ואמפתיה, ולא דרך שאלות של ניצחון וכוח. לכאורה יש בעיה באימוץ פוליטיקה ספרותית: אנשי ספרות לרוב לא מחפשים את עמדות הכוח הקלאסיות, ולכן התדר הספרותי נשאר בדרך כלל בשוליים הפוליטיים. אבל זוהי לא באמת בעיה, כי הספרות משפיעה על המציאות מלמטה, ובזה כוחה. עצם העובדה שהמילה "פוליטי" יצאה מהמקלדת שלי בתכיפות כזו כמעט גורם לי לפריחה באצבעות. כי התדר הספרותי הוא תת קרקעי, הוא משנה את השיח בשקט, ואולי לפעמים נראה שהוא עניין לפנאי, לצבירת ידע או לתת-תרבות נחמדה, אבל בעצם, יש בו הכוח לשנות מציאות.

ישנן מערכות מוסר רבות – תועלתניות, קאנטיאניות, דתיות ועוד. אני רוצה להוסיף מערכת מוסר נוספת – המוסר הספרותי. מוסר ספרותי הוא מוסר שמביט בעיניים, הוא כזה שרואה בכל אדם אינספור תנועות וסתירות פנימיות, שמבין שכל אדם הוא נבל וגיבור, עצוב ושמח, מעורפל ובהיר. זהו מוסר ששם את האדם במרכז, אבל לא במובן השוויוני הפשוט – לא מסתכל על "אדם באשר הוא אדם", אלא על "אדם באשר הוא סיפור", באשר הוא מכלול. זהו מוסר שמתחיל בשינוי השפה, במעבר משאלות על מקום ההולדת, הגיל, ההכשרה והסטטוס המשפחתי, לשאלות על היחס עם ההורים והבית, על תחושת ההתבגרות, על הדברים שלמדתי בדרך, והאם קמת הבוקר בודדה או מחובקת. אני לא יודעת אם המוסר הזה יכול להחזיק בתי משפט בפני עצמו, אבל אני יודעת שהייתי רוצה להישפט על ידי חבר מושבעים שקרא את צ'סלב מילוש, את לאה גולדברג או את דויד גרוסמן בשנים האחרונות. אני לא יודעת אם הוא יכול להחזיק לבד מפלגה, אבל הייתי רוצה לדעת שהקבינט הבטחוני קרא את "על העיוורון" ואת "הדרך"; שמשרד הרווחה קרא את "קייץ", את "חדר" ואת "מיכאל שלי"; ושראשי הממשלה קוראים גם זך ולא רק אלתרמן.

אחרי הראיון שלי ללימודי הפילוסופיה כתבתי כך:

הם שָׁאָלוּ אוֹתִי בְּרִאיוֹן
אֵיךְ הִתְמוּדְדָתִי
עִם זֶה שֶׁהִלְכָּתִי.
לָמָּה הֵם לֹא שָׁאָלוּ –
יְלִידָה שְׁלֹנִי,
אִיפֹה כּוֹאֵב לָךְ?